

УДК: 159.923.053.9
DOI: 10.32342/2522-4115-2022-1-23-8

Н.В. ФРОЛОВА,
*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

А.Г. ЧЕТВЕРИК-БУРЧАК,
*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ХАРАКТЕР ЗМІН ОСОБИСТІСНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ В ПОСТТРУДОВИЙ ПЕРІОД

Статтю присвячено дослідженню характеру змін особистісних властивостей осіб похилого віку в посттрудова період. Теоретичний аналіз психологічних особливостей осіб літнього віку дозволив визначити трудову діяльність як значущий фактор, що зумовлює зміни в процесі адаптації осіб похилого віку.

Емпіричним шляхом визначено відмінності між групами працюючих та непрацюючих пенсіонерів, зокрема: кращу сформованість диспозиційних рис особистості та інших особистісних властивостей в осіб похилого віку, які продовжують трудову діяльність у посттрудова період (зокрема адаптивність, самоприйняття, прийняття інших, інтернальність, домінування, орієнтація в часі, автономність, спонтанність, саморозуміння, аутосимпатія, контактність, гнучкість у спілкуванні, прагнення до самоактуалізації, у працюючих пенсіонерів є вищими, ніж у непрацюючих). За шкалами «екстраверсія – інтроверсія», «прихильність – відособленість», «самоконтроль – імпульсивність», «емоційна стійкість – емоційна нестійкість» та «експресивність – практичність» працюючі пенсіонери показали вищі результати, ніж пенсіонери, які завершили трудову діяльність у посттрудова період.

Показники емоційної комфортності у групі непрацюючих пенсіонерів є вищими, ніж у групі працюючих пенсіонерів. Непрацюючі пенсіонери мають вищі показники за шкалами «тривожність», «фрустрація», «ригідність», «агресивність» та «самотність» порівняно з працюючими пенсіонерами.

За даними регресійного аналізу було визначено два фактори-предиктори адаптації осіб похилого віку: спонтанність та прагнення до самоактуалізації.

Ключові слова: особистісні властивості, посттрудова період, похилий вік, трудова діяльність.

Останніми роками в нашій країні та за кордоном підвищився інтерес до психології старіння. Вивчення різних аспектів психології старості та старіння стає все більш актуальним у міру подальшого зростання демографічного старіння населення в цивілізованих країнах.

Старіння – це складний процес, який відзначається як на фізичному, так і на психологічному рівні. Старіння є неминучим елементом розвитку, як окремих людей, так і всього населення. Саме старість окреслює перспективу розвитку особистості. Зміна психологічних особливостей в період старіння – питання, яке породило корінне розходження точок зору з приводу того, чи змінюється особистість людини в старості.

За думку ряду авторів, особистість старої людини, переживаючи трансформацію, все ж залишається сама собою, зберігаючи індивідуальні риси. В старості не відбуваються змі-

ни особистісних характеристик: ні моральні, ні соціальні властивості особистості не втрачаються. Ця позиція полягає в тому, що характер особистісного реагування зберігається та не піддається впливу вікового фактору. Прихильниками цієї течії є: Н. Шахматов, Ю.Б. Гарнавський, П. Батчер, Пол Кост і Роберт Мак-Крайг. Протилежна позиція полягає в тому, що при нормальному протіканні старості особистість людини похилого віку змінюється, але ці зміни не носять виражений негативний характер. Такої точки зору дотримуються А. Толстих, І. Кон, А.І. Анциферова, Е.С. Авербух. Існує досить мало фундаментальних досліджень зміни особистісних рис людини похилого віку, що обумовлює актуальність проблематики дослідження, як в загальнопсихологічному, так і в прикладному аспектах.

Так, лонгітюдне дослідження, проведене під керівництвом К. Шайї, довело відсутність значущих змін в особистісній та когнітивній сфері осіб похилого віку [8].

Дослідники П.Кост, Н. Хаана, Р. Хелсон також підтвердили стабільність особистісних рис у літньому віці. Існуючі дослідження також спростували гіпотезу про наростання в них обережності та невпевненості в собі, натомість підтвердили підвищення рівня вимог до результатів власної діяльності [1].

Використання близнюкового методу С. Філіппом та С. Віллісом дозволило визначити, що прояв таких рис як активність, емоційність та комунікабельність закладено генетично і з віком практично не зазнає змін, проте їх зовнішні прояви з віком можуть бути менш експресивними [6].

Негативні зміни в особистості літніх людей, на яких наголошують клінічні дослідження, на думку Н.Ф. Шахматова, пов'язані з захворюваннями центральної нервової системи на фоні несприятливого психічного старіння. Сприятливе ж старіння, що забезпечує збереження особистості в старості, розглядається в контексті ставлення людей до свого старіння. Відповідно, позитивне ставлення до свого віку – виступає провідним фактор стабільності особистості [1].

Дослідниця О.В. Хухлайова визначила психологічні характеристики такого позитивного старіння: високий інтелект, пам'ять, любов до оточуючих та до життя, оптимізм та почуття гумору, здатність до активної творчості [1].

Серед предикторів так званого «благополучного старіння» автори називають активне, творче старіння, тобто можливість продовжувати активну трудову і суспільну діяльність [1, 2].

З огляду на це, цікавими є результати новітнього дослідження, присвяченого визначенню психологічних чинників, що сприяють збереженню здатності працювати у людей похилого віку. Так серед особистісних ресурсів збереження здібності до професійної діяльності автори називають надію та резильєнтність [5]. Крім того, дослідники довели відмінності у мотивації професійної діяльності літніх людей. Робітники похилого віку більше мотивовані внутрішніми аспектами трудової діяльності, зокрема змістом праці та можливістю приймати рішення, в той час як молоді співробітники роблять акцент на зовнішніх аспектах своєї трудової діяльності [7].

Активність, безвідносно до віку, виступає джерелом задоволеності життям. Відповідно, її відсутність, обмеженість соціальних контактів та соціальної підтримки призводить до відчуття ізольованості та самотності [4].

Таким чином, у результаті аналізу теоретичних даних з теми дослідження, нами було доведено, що особи похилого віку, які продовжують трудову діяльність та особи похилого віку, які завершили трудову діяльність, в посттрудова період мають різні фактори впливу на процес адаптації.

Саме цей факт надав можливість сформулювати **концептуальну гіпотезу** про існування певних змін в особистісних властивостях осіб похилого віку, які пов'язані з посттрудова періодом.

В емпіричній частині нашого дослідження ми здійснювали перевірку таких **емпіричних гіпотез**:

1. Існують певні відмінності в особистісних змінах, що мають місце у досліджуваних похилого віку, які продовжують працювати та у досліджуваних похилого віку, які завершили трудову діяльність у посттрудова період.

2. Існує прямий кореляційний зв'язок між показниками самоактуалізації, автономності, контактності, адаптивності та самоприйняття у осіб похилого віку, які продовжують трудову діяльність.

3. Існує прямий кореляційний зв'язок між показниками спонтанності, гнучкості у спілкуванні, екстраверсії та прийняття інших у осіб похилого віку, які завершили трудову діяльність.

Метою цієї роботи ми визначили емпіричне дослідження характеру змін особистісних властивостей осіб похилого віку у посттрудоваий період.

Обґрунтування вибірки дослідження. Вибірка досліджуваних складалася з двох груп досліджуваних пенсіонерів віком від 58 до 71 року, серед яких 30 осіб продовжують трудову діяльність, та 30 осіб, які залишили трудову діяльність після виходу на пенсію:

– група досліджуваних, які продовжують трудову діяльність у посттрудоваий період (N=30, серед них 51% чоловіків та 49% жінок. Середній вік групи – 64,3 років);

– група досліджуваних, які завершили трудову діяльність у посттрудоваий період (N=30, серед них 40% чоловіків та 60% жінок. Середній вік групи – 63,4 років).

З метою вивчення характеру змін особистісних властивостей осіб похилого віку у посттрудоваий період нами було використано блок *психодіагностичних методик*: методика діагностики самооцінки психічних станів (авт. Г. Айзенк), методика суб'єктивного відчуття самотності (авт. Д. Рассел, М. Фергюсон), Методика діагностики соціально-психологічної адаптації особистості (СПА), (авт. К. Роджерс, Р. Даймонд), Методика діагностики самоактуалізації особистості САМОАЛ (авт. Е. Шостром, адапт. Н.Ф. Калина) та п'ятифакторий особистісний опитувальник Р. Маккрає, П. Коста.

Задля визначення математичних критеріїв для обробки даних, було проведено перевірку нормальності розподілу значень за шкалами використаних методик. Перевірку було здійснено в 2 етапи за допомогою одновибіркового критерію Колмогорова-Смирнова. Спочатку було проведено розподіл значень за загальною вибіркою. Розподіл значень за більшістю шкал відповідав нормальному, що свідчить про необхідність використання параметричного методу для встановлення значущих відмінностей між групами за Т-критерієм Стьюдента. Далі було перевірено кожну з груп на нормальність розподілу даних. Розподіл значень за більшістю шкал не відповідав нормальному, тож для встановлення зв'язків ми використовували коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

За допомогою t-критерію Стьюдента нами було встановлено розбіжності між двома групами респондентів, які складали особи похилого віку, які продовжують трудову діяльність та особи похилого віку, які завершили трудову діяльність в посттрудоваий період (табл. 1).

Таблиця 1

Результати порівняння даних, отриманих за методиками Г. Айзенка, Д. Рассела і М. Фергюсона, К. Роджерса, Р. Даймонда, А.В. Лазукіна Р. Маккрає, П. Коста у загальній вибірці працюючих та непрацюючих пенсіонерів

Прказник	Середні показники в групі ПП	Середні показники в групі НП	Показник t-критерію Стьюдента
Адаптивність	49,467	30,000	12,567*
Самоприйняття	56,567	28,900	17,715*
Прийняття інших	45,867	22,933	18,567*
Емоційна комфортність	45,233	51,133	-4,989*
Інтернальність	65,000	46,733	14,189*
Домінування	51,367	34,000	12,341*
Тривожність	8,500	14,633	-6,595*
Фрустрація	5,900	14,933	-10,259*
Ригідність	7,367	16,467	-14,811*
Агресивність	5,500	15,800	-14,039*
Самотність	23,500	48,200	-11,909*
Орієнтація в часі	7,900	4,200	8,191*
Цінності	5,500	5,133	0,869
Погляд на природу людини	8,200	4,067	11,385*
Потреба в пізнанні	8,333	3,400	13,882*

Закінчення табл. 1

Прказник	Середні показники в групі ПП	Середні показники в групі НП	Показник t-критерію Стьюдента
Креативність	4,067	9,767	-10,323*
Автономність	12,900	8,367	8,143*
Спонтанність	8,500	4,700	13,818*
Саморозуміння	6,300	4,233	7,522*
Аутосимпатія	9,267	7,800	3,844*
Контактність	8,533	2,933	17,097*
Гнучкість у спілкуванні	8,667	5,467	10,962*
Прагнення до самоактуалізації	9,467	7,700	3,930*
Екстраверсія-інтроверсія	45,767	31,567	6,426*
Прихильність - відособленість	56,300	29,733	12,799*
Самоконтроль - імпульсивність	53,400	32,933	8,310*
Емоційна стійкість - емоційна нестійкість	58,767	33,033	15,422*
Експресивність - практичність	57,367	34,433	11,850*

* Статистично значущі розбіжності на рівні $p \leq 0,01$.

Виходячи з результатів, наведених у Таблиці 1 нами було встановлено значущі відмінності за всіма показниками між двома групами респондентів, окрім шкали «Цінності», що можемо пояснити тим, що характер ціннісних орієнтацій не є залежним від віку і не має значного впливу на формування особистісних властивостей. З табл. 1 бачимо, що за шкалами «адаптивність», «самоприйняття» та «прийняття інших» у працюючих пенсіонерів показники є вищими, ніж у непрацюючих. Показники за шкалою «емоційна комфортність» у групі непрацюючих пенсіонерів є вищими, ніж у групі працюючих пенсіонерів. Також вищими є показники працюючих пенсіонерів за такими шкалами як: «інтернальність» та «домінування», а непрацюючі пенсіонери мають вищі показники за шкалами «тривожність», «фрустрація», «ригідність», «агресивність» та «самотність» у порівнянні з працюючими пенсіонерами. За шкалою «орієнтація в часі» працюючі пенсіонери показують вищі показники, а за шкалою «цінності» не було виявлено значущих відмінностей. Також значущі відмінності були виявлені за шкалами «погляд на природу людини» та «потреба в пізнанні» і працюючі пенсіонери показали вищі результати. За шкалою «креативність» набагато вищі результати показали непрацюючі пенсіонери. Значущі відмінності також були виявлені за шкалами «автономність», «спонтанність», «саморозуміння», «аутосимпатія», «контактність», «гнучкість у спілкуванні», «прагнення до самоактуалізації», в яких пенсіонери, які продовжують трудову діяльність показали вищі результати, у порівнянні з пенсіонерами, які залишили трудову діяльність. А також за шкалами «екстраверсія-інтроверсія», «прихильність – відособленість», «самоконтроль – імпульсивність», «емоційна стійкість – емоційна нестійкість» та «експресивність – практичність» працюючі пенсіонери показали вищі результати, ніж пенсіонери, які завершили трудову діяльність у посттрудоваий період.

Результати дослідження відмінностей між групами працюючих та непрацюючих пенсіонерів свідчать про кращу сформованість диспозиційних рис особистості та інших особистісних властивостей у осіб похилого віку, які продовжують трудову діяльність у посттрудоваий період. Даний результат можна пояснити, прийнявши до уваги теоретичні відомості А. Діскіна, О. Решетюк, А. Дмітрієва, які підтверджують положення про значний позитивний вплив фактору залученості до трудової діяльності осіб похилого віку посттрудоваого періоду. В той самий час особи похилого віку, які завершили трудову діяльність у посттрудоваий

період мають вищі показники емоційної комфортності та креативності, що цілком узгоджується з теоретичним положенням І. С. Кона про стійкість протиставлення старінню творчої діяльності. Особи похилого віку, які завершили трудову діяльність у посттрудоваий період також мали вищі показники тривожності, фрустрації, ригідності, агресивності та самотності, що підтверджує теоретичні положення Т.Д. Марцинковської про загострення негативних рис характеру з настанням похилого віку. Вищенаведені положення дають підставу вважати першу емпіричну гіпотезу повністю підтвердженою.

На наступному етапі нами був проведений кореляційний аналіз для кожної групи досліджуваних окремо для встановлення статистично значущих кореляційних зв'язків (табл. 2).

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу для вибірки осіб похилого віку посттрудоваого періоду, які продовжують трудову діяльність

Показник	Адаптивність	Самоприйняття	Прийняття інших	Інтернальність	Домінування
Фрустрація	-0,370*	-0,069	-0,146	0,001	-0,144
Прагнення до самоактуалізації	0,507**	0,388*	-0,348	-0,055	-0,368*
Самотність	-0,136	0,400*	0,036	0,048	0,117
Автономність	-0,110	0,411*	-0,054	0,032	0,179
Аутосимпатія	0,335	0,066	-0,530**	0,254	-0,136
Саморозуміння	0,015	-0,264	0,327	0,413*	-0,043
Ригідність	0,047	0,183	-0,194	0,217	-0,425*
Агресивність	0,001	-0,296	-0,110	-0,076	-0,411*
Контактність	-0,027	0,059	0,093	-0,193	-0,331

* Статистично значущий кореляційний зв'язок на рівні $p \leq 0,05$;

** Статистично значущий кореляційний зв'язок на рівні $p \leq 0,01$.

Гіпотеза про те, що існує зв'язок між самоактуалізацією, автономністю, контактністю з адаптивністю та самоприйняттям у осіб похилого віку, які продовжують трудову діяльність, підтвердилася. За допомогою використання коефіцієнту рангової кореляції Спірмена було встановлено статистично значущий, прямий кореляційний зв'язок між показниками автономності та самоприйняття ($r = 0,411$ при $p \leq 0,05$). Пенсіонери, які продовжують працювати у посттрудоваий період мають вищі показники автономності, що свідчать про незалежність і свободу, а також з підвищенням рівня автономності підвищується також і позитивна оцінка власних якостей, задоволеність собою у працюючих пенсіонерів. Також був встановлений статистично значущий, прямий кореляційний зв'язок між показниками самоактуалізації та самосприйняття ($r = 0,388$ при $p \leq 0,05$). Процес самоактуалізації працюючих пенсіонерів, який включає в себе реалізацію робочого та творчого потенціалу особистості в похилому віці тягне за собою і підвищення самоприйняття – прийняття себе в новій соціальній ролі та статусі. Даний результат узгоджується з дослідженням О.Н. Молчанової, яка виявила, що до пізнього віку поряд із загальним зниженням рівневих характеристик самооцінки наростають фактори компенсації, що сприяють тривалому підтримуванню стабільності Я-концепції, а саме відносно високий рівень самоставлення (табл. 3).

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу для вибірки осіб похилого віку посттрудоваого періоду, які завершили трудову діяльність

Показник	Адаптивність	Самоприйняття	Прийняття інших	Інтернальність	Домінування	Емоційна комфортність
Цінності	0,443*	0,124	0,045	-0,106	-0,093	0,097
Аутосимпатія	-0,391*	-0,039	-0,027	-0,035	0,126	-0,115
Контактність	0,529**	-0,299	-0,002	0,217	-0,053	-0,283
Екстраверсія	0,138	0,043	0,166	0,059	0,170	0,034
Фрустрація	-0,300	-0,415*	-0,401*	0,035	0,116	-0,046

Закінчення табл. 3

Показник	Адаптивність	Самоприйняття	Прийняття інших	Інтернальність	Домінування	Емоційна комфортність
Спонтанність	0,334	0,109	0,416*	-0,015	0,265	-0,103
Орієнтація у часі	-0,214	0,190	-0,407*	-0,269	0,238	0,207
Самотність	-0,032	-0,152	-0,195	-0,383*	0,035	0,128
Гнучкість у спілкуванні	0,047	-0,031	-0,295	0,142	-0,519**	-0,114
Саморозуміння	0,048	-0,307	-0,002	0,236	-0,007	0,424*

* Статистично значущий кореляційний зв'язок на рівні $p \leq 0,05$;** Статистично значущий кореляційний зв'язок на рівні $p \leq 0,01$.

Третя гіпотеза про зв'язок спонтанності, гнучкості у спілкуванні з екстраверсією та прийняттям інших у осіб похилого віку, які завершили трудову діяльність підтвердилася частково. За допомогою використання коефіцієнту рангової кореляції Спірмена був встановлений статистично значущий, прямий кореляційний зв'язок між показниками спонтанності та прийняття інших ($r = 0,416$ при $p \leq 0,05$). Пенсіонери, які завершили трудову діяльність найчастіше компенсують втрату професійних контактів спілкуванням з сім'єю, колом друзів та знайомих. Спонтанність – якість, що впливає з впевненості в собі і довіри до навколишнього світу. Іншими словами, люди, які приймають кожну людину як індивідуальність, відкриті до спілкування, можуть сприймати процеси, які від них не залежать, і швидко можуть адаптуватися до взаємодії з іншою людиною. Отриманий результат можемо пояснити теорією А.В. Лазукіна про трискладову модель само актуалізації особистості, яка складається з самоприйняття, усвідомленої спонтанності та прийняття інших. З віком дані особистісні характеристики стають більш сформованими та ущільнюється зв'язок між ними, що і було підтверджено в нашому дослідженні. Не були виявлені статистично значущі прямі кореляційні зв'язки між гнучкістю у спілкуванні та екстраверсією у осіб похилого віку, які завершили трудову діяльність. Можемо пояснити даний результат відсутністю зв'язку диспозиційної риси особистості (екстраверсія) з гнучкістю у спілкуванні, яка може бути розвинутою протягом життя і саме тому не пов'язаних між собою.

Результати регресійного аналізу, здійсненого для 28 факторів посприяли виокремленню двох факторів, які продемонстрували статистично надійну вірогідність впливу особистісних властивостей на адаптивність осіб похилого віку посттрудоного періоду (табл. 4 і 5).

Таблиця 4

Регресійна статистика для вияву частки значущості особистісних властивостей в адаптивності пенсіонерів

Показник	Розрахункове значення
Множинний R	0,924
R-квадрат	0,854
Скорегований R-квадрат	0,767
Стандартна похибка	5,53

Таблиця 5

Характеристика кореляційно-регресійних зв'язків між факторами тридцяти двох залежних змінних та незалежної змінної

Показник	Коефіцієнти регресії (β)	t-критерій Стюдента	Рівень значущості вірогідності прогнозу, p
Спонтанність	0,521	3,402	0,002
Прагнення до самоактуалізації	0,199	2,076	0,045

Для наочності побудовано двохфакторну кореляційно-регресійну модель:

$$Y = 31,31 + 0,52 X_1 + 0,2X_2,$$

де Y – середній показник адаптивності;

X_1 – фактор спонтанності, що найбільше впливає;

X_2 – прагнення до самоактуалізації.

Отримані результати можемо інтерпретувати наступним чином: спонтанність як фактор адаптації осіб похилого віку відіграє важливу роль, адже спонтанність є готовністю до змін, внутрішнім ресурсом до активних дій та пристосування до нових умов життя та нового статусу. Прагнення до самоактуалізації також є фактором, що обумовлює успішність адаптації людей похилого віку, а саме, працюючі пенсіонери знаходять можливість актуалізації в продовженні трудової діяльності, а пенсіонери, які залишили трудову діяльність, самоактуалізацію вбачають в спілкуванні з родиною, друзями, в допомозі дітям та в реалізації хобі. За А. Беловешкіним, спонтанність є готовністю до змін, внутрішнім ресурсом до активних дій та пристосування до нових умов життя та нового статусу, що і обумовлює її найбільший вплив на показник адаптивності. За класифікацією типів старості І. Кона залежно від характеру діяльності, якою вона заповнена, ті люди похилого віку, які продовжують працювати та вести активне соціальне життя а також люди, сенсом життя яких після виходу на пенсію стала турбота про родину та близьких є рівню мірою добре адаптованими до нової соціальної ситуації. Можна сказати, що залежно від типу обраної активності, особи похилого віку проходять процес самоактуалізації в житті.

Список використаної літератури

1. Ермак Н.А. Личность человека пожилого возраста. *Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Серия: Общественные науки*. 2007. № 2. С. 103–106.
2. Ліфарєва Н.В. Вторинна соціалізація людей похилого віку як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2013. № 2. С. 28–34.
3. Молчанова О.Н. Специфика Я-концепции в позднем возрасте и проблема психологического вिताука. *Мир психологии*. 1999. № 2. С. 133–141.
4. Bieł B., Grodzicki T., Kocemba J., Skalska A. B. Sytuacja zdrowotna osób w podeszłym wieku. *Geriatrics z elementami gerontologii ogólnej*. 2007. P. 42–46.
5. Converso D., Sottimano I., Guidetti G., Loera B., Cortini M., Viotti S. Aging and Work Ability: The Moderating Role of Job and Personal Resources. *Frontiers in Psychology*. 2018. Vol. 8. P. 1–12.
6. Filipp S.H. Motivation and emotion. *Handbook of psychology of aging / Ed. by J.E. Birren, K.W. Schaie*. San Diego. 1999. P. 218–235.
7. Guglielmi D., Bruni I., Simbula S., Fraccaroli F., Depolo M. What drives teacher engagement: a study of different age cohorts. *Eur. J. Psychol. Educ.* 2016. Vol. 31. P. 323–340.
8. Schaie K.W., Labouvie-Vief G. Generational versus ontogenetic components of change in adult cognitive behavior: A fourteen-year crosssequential study. *Developmental Psychology*. 1974. № 10. P. 305–320.
9. Bayer, O., Krupskiy, O., Bondarenko, E. „Subordinate evaluations of high-performance managers“. *Leadership & Organization Development Journal*. 2020. Vol. 41. No. 7. P. 927–938.

References

1. Ermak, N.A. (2007). *Lichnost cheloveka pozhilogo vozrasta* [Personality of the elderly]. *Izvestiia vuzov. Severo-Kavkazskii region. Seriya: Obschestvennyie nauki* [University news. North Caucasus region. Series: Social Sciences], no. 2, pp. 103-106. (In Russian).
2. Lifarieva, N.V. (2013). *Vtorynna sotsializatsiia liudei pokhyloho viku yak sotsialno-pedahohichna problema* [Secondary socialization of the elderly as a socio-pedagogical problem]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya: Pedahohika i psykholohiia* [Bulletin of the Alfred Nobel University of Dnepropetrovsk. Series: Pedagogy and Psychology], no. 2, pp. 28-34. (In Ukrainian).
3. Molchanova, O.N. (1999). *Spetsifika Ya-kontseptsii v pozdnem vozraste i problema psichologicheskogo vitauka* [The specific features of the elderly's personality and problem of psychological "vatauk"]. *Mir psichologii* [The world of psychology], no. 2, pp. 133-141. (In Russian).

4. Bień, B., Grodzicki, T., Kocemba, J., Skalska, A.B. (2007). Sytuacja zdrowotna osób w podeszłym wieku [Health situation of the elderly]. *Geriatrics z elementami gerontologii ogólnej*, pp. 42-46. (In Polish)
5. Converso, D., Sottimano, I., Guidetti, G., Loera, B., Cortini, M., Viotti, S. (2018). Aging and Work Ability: The Moderating Role of Job and Personal Resources. *Frontiers in Psychology*, vol. 8, pp. 1-12.
6. Filipp, S.H. In J.E. Birren, K.W. Schaie (Eds.). (1999). Motivation and emotion. Handbook of psychology of aging, pp. 218-235.
7. Guglielmi, D., Bruni, I., Simbula, S., Fraccaroli, F., & Depolo, M. (2016). What drives teacher engagement: a study of different age cohorts. *Eur. J. Psychol. Educ.*, vol. 31, pp. 323-340.
8. Schaie, K.W., Labouvie-Vief, G. (1974). Generational versus ontogenetic components of change in adult cognitive behavior: A fourteen-year crosssequential study. *Developmental Psychology*, no. 10, pp. 305-320.
9. Bayer, O., Krupskiy, O. and Bondarenko, E. (2020). «Subordinate evaluations of high-performance managers», *Leadership & Organization Development Journal*, vol. 41, no. 7, pp. 927-938.

THE NATURE OF CHANGES IN THE ELDERLY'S PERSONALITY FEATURES DURING THE POST-EMPLOYMENT PERIOD

Nataliya V. Frolova, PhD of Psychology, Associate Professor of Pedagogical and Age Psychology Department of Oles Honchar Dnipro National University

E-mail: natlick7@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7466-9071>

Alina Hr. Chetveryk-Burchak, PhD of Psychology, Associate Professor of Pedagogical and Age Psychology Department of Oles Honchar Dnipro National University

E-mail: yaneznau66@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6589-416X>

DOI: 10.32342/2522-4115-2022-1-23-8

Key words: personality features, post-employment period, elderliness, working activity.

The article presents the results of the theoretical and methodological substantiation and empirical verification of the approach to investigation the changes in elderly's personality features during post-employment period. Theoretical analysis revealed that professional activity should be considered as the significant predictor of differences in perception and adaptation of the elderly.

To meet the purpose of the study the sample of research participants was split into two subgroups (employed and unemployed seniors) to reveal changes in their personality features.

Results of the empirical study confirmed the significant differences in dispositional traits and other personality features among groups of employed and unemployed seniors (adaptation, self-perception, acceptance of other people, internality, dominance, time orientation, autonomy, spontaneity, self-understanding, autosympathy, sociability, flexibility in communication, self-actualization appeared to be higher among employed seniors comparing to unemployed). Employed elderlies also showed higher level on such scales as: extraversion, agreeableness, self-control, emotional stability, expressiveness in comparison to the group of unemployed ones.

The group of unemployed seniors tend to experience higher level of emotional comfort, but at the same time they are characterized by high level of anxiety, frustration, loneliness, aggression and rigidity.

The multiple correlation-regression analysis yielded the following hierarchy of the most informative aspects of the elderly's adaptation. They include: spontaneity and self-realization.

The findings open up new prospects for identifying the potential personality precursors of adaptation of the elderly people.

Одержано 25.04.22.